
MA Jelena N. STOJKOVIĆ
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
Dr Nenad R. STOJKOVIĆ
OŠ „Jovan Jovanović Zmaj”, Svilajnac

Izvorni naučni rad PEDAGOGIJA LXXIII, 1, 2018. UDK: 316.776:004.738.5 004.738.5:316.624-057.874

RIZIČNA PONAŠANJA KOJIMA SU MLADI IZLOŽENI NA INTERNETU: POLNE RAZLIKE

Rezime: *Iako je ovladavanje dece i mladih tehnologijama i internetom brže i efekti njihovog delovanja snažniji, briga za njihovu sigurnost sve je izraženija. Na to je, verovatno, uticao brz i nepredvidiv razvoj tehnologija i brojnih platformi na internetu kojima imaju pristup. Između ostalog, razlog tome je i nedovoljan rad na razvijanju kritičkog pristupa onome što, putem novih tehnologija, do mladih dolazi. Rizici na internetu postaju brojniji i složeniji, a načini zaštite ne prate dati razvoj. Istraživanje koje smo sprovedi imalo je za cilj ispitivanje mišljenja učenika trećeg razreda srednjih škola o oblicima rizičnog ponašanja na internetu. Uzorkom je obuhvaćeno 120 učenika. U ovom radu, akcenat će biti stavljen na polne razlike koje postoje među učenicima u pogledu njihovog mišljenja o rizicima na internetu. Rezultati ovog i drugih, stranih istraživanja pokazali su da postoji razlika u stepenu izloženosti određenim rizicima na internetu kod učenika ženskog i muškog pola.*

Ključne reči: *rizična ponašanja na internetu, učenici srednjih škola, polne razlike, digitalne tehnologije, digitalno nasilje.*

Uvod

Koncept globalnog sela Maršala Mekluana (Marshall McLuhan) postao je stvarnost savremenog čoveka. Razvoj informacionih tehnologija i interneta neosporno je jedan od činilaca procesa globalizacije. Ovaj proces dovodi do promena na više nivoa. Na makronivou promene su se desile u domenu

politike, ekonomije, kulture (Mills, 2014). Međutim, važne promene desile su se i na mikronivou, to jest u odnosima koji se izgrađuju među ljudima i u samom čoveku. Često se govori o tome kako je razvoj tehnologija i interneta doprineo prevazilaženju prostornih i vremenskih ograničenja. Međutim, šta je sa granicama koje postavljamo u odnosima s drugima? Brojne rasprave na ovu temu navode nas na pitanje da li smo zaista uspjeli da prevaziđemo i redefinišemo neka od prethodno pomenutih ograničenja ili smo se do te mere ograničili da se koncept granice u takvom prostoru dovodi u pitanje. To pokreće važno pitanje ko u takvom prostoru ima moć, kako se raspodeljuje odgovornost za postupke i kako se regulišu prestupi. Stalno smo izloženi brojnim informacijama i uticajima koji putem informacionih tehnologija do nas dolaze. U tom smislu, fraza *informacija je moć* postaje prilično jasna. Posjedovati ili deliti informaciju znači obezbediti uticaj, a sa uticajem dolazi i moć. Međutim, pitanje moći otvara i pitanje *odgovornosti* za iznesene informacije, i *efekte* ostvarenih uticaja. Data odgovornost navodi nas na razmatranje pitanja zauzimanja kritičkog odnosa prema onome što nam se plasira, ranjivosti i mogućeg konformizma kojima ljudi mogu da budu izloženi. Informacione ili nove tehnologije doprinele su stvaranju „novih generacija”. To je pokrenulo raspravu o tome kako mladi koriste informacione tehnologije i internet, kakav odnos prema njima izgrađuju, kakav efekat upotreba ovih tehnologija ima na njihov razvoj, vaspitanje, obrazovanje, odrastanje, odnose koje uspostavljaju s vršnjacima, odraslima i tome slično. U nastavku rada razmotrićemo pitanje *rizika kojima su mladi izloženi na internetu*.

Polazne teorijske osnove istraživanja

Digitalno nasilje: Virtuelno prijateljstvo može da boli

Nasilje, u stvarnom i virtuelnom prostoru, tema je koja zahteva ozbiljno razmatranje. „Neosporno je da digitalne tehnologije pružaju različite mogućnosti za psihosocijalni razvoj (pronalaženje informacija, učenje, istraživanje, komunikacija, zabava, razvoj kreativnosti), obrazovanje i socijalnu uključenost mladih. Međutim, nebezbedno korišćenje digitalne tehnologije nosi sa sobom brojne rizike, pogotovu kada su u pitanju deca i mladi” (Kuzmanović i sar., 2016: 13). Široko je rasprostranjena zabluda da se osoba ne može povrediti ako se nasilje odvija u virtuelnom prostoru. Nasilje povređuje, bilo da se odvija u stvarnom i direktnom kontaktu ili u virtuelnom prostoru. Digitalno nasilje ponekad može da bude opasnije od onog koje se odvija u direktnom kontaktu. Postoje brojne definicije digitalnog nasilja. Reč

je o veoma složenom fenomenu, koji nije lako precizno odrediti niti napraviti jasnu razliku u odnosu na klasično nasilje. Jedna od definicija na koju nailazimo u literaturi ukazuje da digitalno nasilje ili *sajber nasilje* (engl. *cyberbullying*) podrazumeva „korišćenje digitalne tehnologije (interneta i mobilnih telefona) s ciljem da se druga osoba uznemiri, povredi, ponizi i da joj se nanese šteta” (Kuzmanović i sar., 2016: 15). U literaturi se koriste različiti termini za označavanje digitalnog nasilja: *elektronsko nasilje*, *sajber nasilje*, *sajber maltretiranje*, *onlajn nasilje* i tome slično. Kuzmanović i Popadić (2016) navode da termin kojim se najčešće označava nasilje koje se odvija u virtuelnom prostoru, *cyberbullying* ili *digitalno siledžijstvo*, kako ga oni prevode, nije precizan. Njegova nepreciznost se ogleda u tome što u odnosu na klasično siledžijstvo kao namerno psihičko ili fizičko povređivanje druge osobe, koje se ponavlja i gde postoji nesrazmera u moći žrtve i nasilnika, digitalno je takvo povređivanje koje podrazumeva upotrebu digitalnih tehnologija ili elektornskih medija. To znači da se u takvom povređivanju akcentat stavlja, kako se navodi, na *jednokratne agresivne postupke i agresivne postupke gde ne postoji razlika u moći*. Ističe se da je, bez obzira na to da li je u pitanju klasično ili digitalno nasilje, teško utvrditi nesrazmernost moći u odnosu i repetitivnost postupka. Uz to, smatra se da ima dovoljno razloga da oni koji se bave nasiljem ne bi trebalo da se ograniče samo na ponovljene slučajeve nasilja, kao što to čine oni koji se ograničavaju na ono što podrazumeva „digitalno siledžijstvo”.

U svakom nasilnom odnosu postoje dve vrste uloga koje učesnici zauzimaju. Oni koji se označavaju kao *nasilnici* (engl. *bully*) i oni koju se označavaju kao *žrtve* (engl. *victim*). Kada na ovaj način označimo učesnike nekog odnosa, kako Popadić (2009) navodi, to znači da u njihovoj interakciji postoji niz epizoda u kojima jedan učesnik nastoji da povredi ovog drugog. Pomenuti autor navodi neke od karakteristika učesnika nasilnog odnosa. Žrtva je obično u dijadi ona osoba koja trpi i povlači se na napade nasilnika. Obično je osetljiva, anksiozna, nesigurna i ima neku karakteristiku koja je čini pogodnom metom za maltretiranje. Navodi se da nasilje stvara začarani krug u kome žrtva može sve više da gubi samopouzdanje, što je čini pogodnijom metom, i tako ukrug. Što se tiče uloge nasilnika, Popadić ističe da nije lako napraviti profil tipičnog nasilnika. Karakterističan odnos prema žrtvi i nasilju je ono što izdvaja nasilnika. Generalno, to su osobe koje pokazuju manju empatičnost, pridaju agresoru prijatna osećanja, nalaze zadovoljstvo u agresivnim postupcima i tome slično. Peterson i Densley (Peterson & Densley, 2017) postavljaju veoma važno pitanje – da li je internet novo mesto za antisocijalne pojedince da se agresivno ponašaju ili privlači novu grupu nasilnika koji su nasilni isključivo onlajn. Ako pokušamo

da napravimo paralelu s digitalnim nasiljem, uloge su iste, samo se dati odnos razvija u virtuelnom prostoru. Međutim, odnos klasičnog i digitalnog nasilja ne može da bude sveden na podudaranje uloga koje akteri imaju, on je mnogo složeniji. Kuzmanović i Popadić (2016) navode da, i klasično i digitalno nasilje, predstavljaju socijalni problem koji postoji u odnosima među ljudima. Međutim, između ova dva oblika nasilja postoje izvesne razlike. Pomenuti autori ističu sledeće specifičnosti digitalnog nasilja u odnosu na klasično, koje se odvija licem u lice. Pre svega, navodi se da digitalno nasilje karakteriše *visok stepen anonimnosti* pojedinaca ili grupa koje vrše nasilje. To stvara nekoliko problema. Prvo, veoma je teško utvrditi identitet onih koji vrše nasilje jer se obično kriju iza lažnih profila, stranica, brojeva telefona, imena, i tome slično. Takva situacija ohrabruje nasilnike da učine ili kažu ono što možda u direktnom kontaktu ne bi rekli, dok se kod žrtava povećava osećanje bespomoćnosti, tuge ili besa. Drugo, postoji *stalna dostupnost žrtve*. Bez obzira na mesto i na vreme, žrtva je stalno izložena maltretiranju i uznemiravanju, čak i kada nije na mreži (engl. *online*). Treće, u digitalno nasilje može da bude *uključen veliki broj ljudi*, svojom ili tuđom voljom. I četvrto, informacije koje se ostave na mreži, *šire se velikom brzinom*. To znači da postavljenu informaciju u roku od nekoliko sekundi može da vidi hiljade i hiljade ljudi, pritom se ona može umnožavati i postavljati bilo gde na mreži. Često je teško ukloniti je i kada se jednom nađe na mreži mogu se ponovo zloupotrebiti. Na taj način, osoba je izložena torturi koja je poput začaranog kruga, a koja može da ima ozbiljne posledice po fizičko i psihičko zdravlje žrtve. Javlja se anksioznost, depresija može ići čak i do pokušaja ili izvršavanja samoubistva. Coburn, Connolly i Roesch (2015) ističu da je specifičnost digitalnog nasilja u odnosu na tradicionalno to što je manja verovatnoća da ga odrasli primete, pošto se sprovodi efikasnije i diskretnije. Takođe, mladi uključeni u ovo nasilje obično su uključeni i u druge oblike agresije, kao što je na primer nasilje licem u lice, fizičke prepirke i tome slično. Oni koji trpe posledice u datom odnosu izveštavaju o osećaju frustriranosti, besa, krivice, srama, uznemirenosti, pa čak pomišljaju i da naškode sebi. Piterson i Denzli (2017) navode da takozvani društveni mediji (engl. *social media*) stvaraju prostor za nove, anonimne oblike agresije i nasilja koji se odvijaju onlajn, kao što je na primer korišćenje interneta da bi se nekom pretilo ili da bi se neko vređao ili izopštavao. Pomenuti autori ukazuju na faktore rizika koji utiču na uključivanje u elektronsko nasilje. Pre svega, pominju individualna eksternalizovana svojstva poput *impulsivnosti, psihopatskih i Makijavelističkih svojstava*, koja su češća u slučaju klasičnog nasilja. U onlajn kontekstu impulsivnost može da rezultira rizičnim ponašanjima kao što je piraterija, hakerstvo i tome slično. Psihopatska i

Makijavelistička svojstva poput manipulativnosti, cinizma, odsustva empatije takođe predstavljaju značajne prediktore nasilnog ponašanja. To važi i za internalizovana individualna svojstva poput depresije, povučeniosti, usamljenosti. Pored individualnih, određeni grupni i sredinski faktori takođe mogu da dovedu do digitalnog nasilja. Pozivajući se na brojne autore, Piterson i Denzli (2017) ukazuju na važnost uloge roditelja i vršnjaka u razvoju i eliminisanju tradicionalnih oblika nasilja i agresije. Takođe, osiromašena emocionalna veza sa roditeljima i nedostatak roditeljskog nadzora povezani su sa onlajn agresivnošću. Rutinske aktivnosti mogu da vode ponašanjima na internetu koja podrazumevaju vređanje drugih. „Internet je postao novo polje za socijalne interakcije, dozvoljavajući deci i mladima da kažu ili rade stvari sa određenim stepenom anonimnosti i ograničenim nadzorom od strane odraslih” (Williams & Guerra, 2007; prema Peterson & Densley, 2017: 5). To nas dovodi do sledeća dva faktora rizika, a to su anonimnost i konformizam. U situacijama kada je obezbeđena anonimnost, ljudi osećaju manju odgovornost i manje se kontrolišu, to jest rade i govore ono što možda ne bi smeli da nema anonimnosti. Konformizam podrazumeva menjanje nečijeg mišljenja pod direktnim ili indirektnim pritiskom grupe (Asch, 1951, prema Peterson & Densley, 2017). Onlajn kontekst izlaže adolescente novim grupnim normama i širi mrežu vršnjaka s kojima stupaju u kontakt. Iako je konformizam u virtuelnom prostoru nedovoljno empirijski ispitan, društveni mediji mogu da doprinesu javljanju digitalnog nasilja tako što se širi mreža onih vršnjaka gde je nasilno onlajn ponašanje normalno. Još jedna zanimljiva tema se otvara kada govorimo o onlajn kontekstu. Pozivajući se na Bandurinu sociokognitivističku teoriju moralnog postupanja, Runions i Bak (2015) objašnjavaju fenomen *moralnog oslobađanja* (engl. *moral disengagement*) u onlajn kontekstu. Kada se ljudi ponašaju zlobno, često svoje postupke ne vide tako, već navode okolnosti i kontekste koji su doveli do takvog ponašanja, kao neku vrstu opravdanja. Istraživanje koje su pomenuti autori sprovedli pokazalo je da u odnosu na neagresivne osobe, nasilnici i posmatrači koji pomažu nasilnicima ili podstiču svojim postupcima njihova agresivna ponašanja, pokazuju visok nivo moralnog oslobađanja. Nasilnici pokazuju tendenciju da svoje postupke sprovode u skladu s ličnim moralnim kodeksima. Za razliku od njih, posmatrači koji brane ili pomažu žrtvama pokazuju niži nivo moralnog oslobađanja. Podeljena su mišljenja oko toga da li je moralno oslobađanje relevantno za sajber agresiju (engl. *cyber-aggression*). S jedne strane, Runions i Bak ističu, pozivajući se na Ginija i saradnike (Gini et al.) da postoje izvesne konceptualne nejasnoće oko uloge moralnog oslobađanja u virtuelnom prostoru. Pornari i Vud (Pornari & Wood), takođe, daju svoj sud

o tome. Ističu da onlajn kontekst ne dovodi do istog stepena moralnog oslobađanja kao što je to slučaj s klasičnim nasiljem. Ako se vratimo na posmatranje ove problematike kroz Bandurinu teoriju, dobijamo sledeće uvide. Prema ovoj teoriji, ponašanje varira u zavisnosti od konteksta. Reč je o recipročnom determinizmu, odnosno uzajamnom delovanju sledeća tri faktora: *ponašanja, kognicije i drugih individualnih faktora i socijalnog okruženja*. „Kao što je Bandura istakao, ponašanja mogu da variraju u različitim kontekstima, što nam može omogućiti uvid u razumevanje njihovog porekla i održavanja” (Runions & Bak, 2015: 401). Iako neki autori spekuliraju, brojna istraživanja ukazuju na vezu između moralnog oslobađanja i sajber agresivnosti. Bauman ističe da svet tehnologija u kome se mladi socijalizuju može da bude kontekst koji promoviše moralno oslobađanje, a dati fenomen zavisi ne samo od individualnih karakteristika, već i od konteksta u kome se izvesno ponašanje dešava (Runions & Bak, 2015). Nove tehnologije su, kao što smo već naveli, promenile, kako kontekste u kojima žive, tako i odnose među ljudima. Runions i saradnici su napravili pregled kako nove tehnologije utiču na to kako deca i mladi procesuiraju socijalne informacije. Izvesne karakteristike ovih tehnologija stvaraju kontekst u kome se poteže pitanje normi prema kojima se izvesno ponašanje odvija. Pomenuti autori navode sledeći primer kojim to pokušavaju da predstave. Ukoliko bi neki učenik nadgledao i uznemiravao drugog učenika usred noći, to bi se smatralo ekstremnim u „oflajn” svetu. Međutim, u onlajn svetu koji omogućava stalni pristup, čitanje tuđih postova i postavljanje uvredljivih i uznemirujućih komentara ne vidi se kao nešto posebno i na šta bi trebalo obratiti pažnju. Kao što Bandura ističe, mnogo je lakše izvršiocu određenog ponašanja koje nanosi štetu drugome ukoliko je ta šteta nevidljiva zbog distance ili vremena između samog akta i njegovih posledica. Činjenica da komunikacija koju omogućavaju nove tehnologije fokus stavlja na tekst, pri čemu se zanemaruju znaci neverbalnog aspekta komunikacije, doprinosi stvaranju uslova u kojima izostaje empatija, važan segment svakog međuljudskog odnosa. „IKT¹ stvaraju emocionalni raskorak koji omogućava sajber nasilnicima da se ne obaziru na emocionalne posledice agresivnih postupaka” (Runions & Bak, 2015: 402). Pomenuti autori pokreću još jedno pitanje, oslanjajući se na sociokognitivističku teoriju moralnog postupanja Alberta Bandure. Moralna samoregulacija, o kojoj Bandura govori, omogućava da ljudi upravljaju svojim ponašanjem vodeći računa o okolnostima. Onlajn okruženje omogućava malo ili ne omogućava uopšte neverbalne i paralingvističke znake. Njihovo odsustvo utiče na

¹ Informaciono-komunikacione tehnologije.

samoregulaciju i može da stvori pogodne uslove za javljanje sajber nasilja. Zašto izostajanje ovih znakova može da dodvede do sajber nasilja? Zato što njihovo odsustvo dovodi do proizvoljnog interpretiranja postupaka, što može da ima raznovrsne posledice. Poznato je da su dvosmisleni socijalni znaci podložni pogrešnoj interpretaciji, što znači da mogu da dovedu do toga da ne možemo jasno da protumačimo nameru u određenim postupcima koji se dešavaju u onlajn kontekstu. Još jedna specifičnost onlajn konteksta koja može da dovede do sajber nasilja jeste mogućnost *deljenja* (engl. *sharing*) informacija. „Termin *deljenje* tradicionalno korišćen za opisivanje prosocijalnog ponašanja, predstavlja lak eufemizam za širenje ponižavajućih slika i videa drugih na internetu” (Runions & Bak, 2015: 403). To stvara problem, kako dodaju pomenuti autori, preuzimanja krivice za uvredljiv i opasan sadržaj, što znači da se javlja raspršivanje odgovornosti za sajber nasilje. Sve prethodno navedeno otvara sledeća pitanja: koji vidovi digitalnog nasilja postoje, odnosno koja rizična ponašanja adolescenti mogu da praktikuju na internetu ili kojima mogu da budu izloženi, pri čemu sebe dovode u opasnost da postanu žrtve u takvim situacijama.

Mnoštvo složenih konteksta i procesa dešava se istovremeno i rezultira određenim promenama. Da li će kontekst menjati mlade ili će mladi uspostaviti moć nad kontekstom, zavisi od velikog broja faktora. Pitanje koje okupira našu pažnju jeste kakvim se rizicima mladi izlažu ako ne uspostave moć nad onlajn kontekstom koji predstavlja važan deo njihovog delovanja i funkcionisanja.

Vrste digitalnog nasilja i ostala rizična ponašanja na internetu

U literaturi nailazimo na brojne termine kojima se označavaju ponašanja koja izlaze iz okvira onoga što se smatra društveno prihvatljivim ili normalnim. To šta je normalno ili prihvatljivo relativno je i varira od kulture do kulture, pa i od čoveka do čoveka. Zbog toga, ali i činjenice da je reč o veoma složenim ponašanjima, javljaju se različita određenja i termini kojima se označavaju. Za takva ponašanja koja podrazumevaju izvesni, kako Uzelac i Boillet (2007) navode, poremećaj u ponašanju koriste se termini poput: *smetnja u ponašanju, asocijalno, antisocijalno, društveno neprihvatljivo, devijantno, delinkventno ponašanje* i tome slično. Svaki od ovih termina ukazuje na određeni aspekt ili karakteristiku datog ponašanja. Na primer, ako je reč o terminu *poremećaji ponašanja*, Uzelac i Boillet ističu da je reč o višeznačenjskom pojmu koji može da obuhvati poremećaje u različitim naučnim disciplinama. Kada je reč o terminu *rizična ponašanja*, koji smo upotrebili u ovom radu, pomenute autorke ističu da je reč o deci i mladima

koji su suočeni s brojnim problemima koji prete njihovom pozitivnom razvoju i uspešnom prilagođavanju u društvu. Faktori ili problemi koji mogu da vode rizičnim ponašanjima mogu da budu raznovrsni: siromaštvo, školski neuspeh, zlostavljanje i tome slično. Ovaj termin, kao i bilo koji drugi, ima svojih nepreciznosti i nejasnoća. Uzelac i Boillet navode da se, kada je u pitanju termin *rizična ponašanja*, pokreću pitanja njegove doslednosti (ukazuje nedosledno na različite aspekte ponašanja) i profilisanosti (koristi se u različitim disciplinama). Uprkos navedenim nepreciznostima, ovaj termin smatramo adekvatnim za potrebe ovog rada, jer akcenat stavljamo na izloženost mladih određenim rizičnim ponašanjima na internetu, bilo da su oni rizična grupa to jest ona grupa koja ispoljava rizično ponašanje, bilo da neko drugi svojim ponašanjem dovodi njih u rizik da budu uznemiravani na bilo koji način u virtuelnom prostoru. Razlog zbog kog je upotrebljen ovaj termin jeste taj što svako od nas može da bude izložen riziku i da bude uznemiravan i da uznemirava nekog na internetu. Da li će biti žrtva ispoljavanja rizičnog ponašanja ili će ispoljavati rizično ponašanje zavisi od velikog broja faktora. Međutim, dato pitanje prevazilazi okvire ovog rada. Kada je reč o stranim publikacijama, uglavnom je reč o *rizicima* na internetu kojima su izloženi mladi ili se o datim rizicima govori u terminima digitalnog nasilja. Takođe, nailazimo i na termin *rizici digitalne komunikacije*, koji upotrebljavaju Kuzmanović i Popadić (2016) i koji najšire obuhvata ono čime se bavimo u ovom radu.

Najčešće se u digitalno nasilje ubrajaju sledeće vrste rizičnog ponašanja (Kowalskietal, 2008; Willard, 2006, prema Kuzmanović i Popadić, 2016: 17):

- elektronske poruke koje sadrže vulgarnosti i uvrede (*flaming*),
- slanje pretećih poruka,
- ocrnjivanje i optuživanje drugog slanjem glasina i laži, da bi se nekome uništila reputacija ili pokvarili odnosi sa drugima,
- lažno predstavljanje: nasilnici se predstavljaju kao druga osoba (koristeći njen nadimak, šifru i sl.), čineći stvari koje toj drugoj osobi uništavaju ugled ili je dovode u sukob sa drugima,
- indiskrecija – otkrivanje nečijih tajni, podataka i slika koji nisu namenjeni drugima,
- isključivanje – izbacivanje nekoga iz foruma, diskusione liste i sl.,
- slanje neprimerenog seksualnog materijala (*sexting*),
- snimanje udaranja (*happy slapping*).

Međutim, rizična ponašanja na internetu prevazilaze ono što se podrazumeva pod digitalnim nasiljem. Pored onih ponašanja koje smatramo digitalnim nasiljem, Kuzmanović i saradnici navode niz drugih kojima mladi

moгу da budu izloženi ili koja mogu da praktikuju na internetu. Date rizike i uloge koje mladi mogu da zauzmu, predstavili su tabelarno (preuzeto iz: Kuzmanović i sar., 2016: 14):

Tabela 1: Vrste rizika na internetu

	Aktivna uloga mladih	Pasivna uloga mladih
Vrsta rizika		Praćenje pornografskog, nasilnog i rasističkog sadržaja.
Sadržaj	Postavljanje na internet nedozvoljenog i potencijalno štetnog sadržaja (npr. eksplicitne fotografije, video-snimci, poruke na profilima, blogovima itd.)	Praćenje drugog sadržaja na internetu koji može imati štetne posledice (npr. anoreksija, samoubistvo itd.)
Kontakt	„Seksting” Uznemiravanje i digitalno nasilje nad drugima.	Biti vrbovan(a). Trpeti uznemiravanje ili digitalno nasilje.
Komercijalne usluge	Neovlašćeno korišćenje autorskih prava. Onlajn kockanje. Onlajn kupovina (rizična).	Biti žrtva oglasa, spamova, sponzorstva. Nesvesno ulaženje u dogovore oko kupovine proizvoda.
Bezbednost	Otkrivanje ličnih podataka. Hakerisanje.	Nesvesna instalacija zlonamernih kodova (npr. virusa). Biti žrtva prevare. Biti žrtva krađe identiteta.

Kao što se vidi iz Tabele 1, rizik na internetu zaista prevazilazi digitalno nasilje i može dovesti do javljanja različitih oblika rizičnog ponašanja kod mladih ili ih može dovesti u opasnost da budu žrtve u situaciji kada neko drugi ispoljava rizična ponašanja.

Metodologija istraživanja

Predmet našeg istraživanja predstavlja mišljenje učenika srednjih škola o rizičnim ponašanjima na internetu. Iz ovako definisanog predmeta izveden je *cilj* istraživanja koji podrazumeva ispitivanje mišljenja učenika srednjih škola o oblicima rizičnog ponašanja na internetu. U odnosu na cilj, formulisani su sledeći *zadaci* istraživanja:

1. Ispitati mišljenje učenika srednjih škola o *oblicima rizičnog ponašanja* koji se pojavljuju na internetu:
 1. „seksting” (engl. *sexting*),
 2. „gruming” (engl. *grooming*),
 3. postavljanje i deljenje nedozvoljenih i štetnih sadržaja,
 4. širenje govora mržnje, izopštavanje i diskriminisanje,
 5. krađa identiteta,
 6. onlajn kockanje.
2. Ispitati *modele komunikacije na internetu* u kojima učenici prepoznaju oblike rizičnog ponašanja.
3. Ispitati povezanost između mišljenja učenika srednjih škola o oblicima rizičnog ponašanja koji se pojavljuju na internetu i *obrazovnog nivoa njihovih roditelja, pola, uspeha učenika* i *vrste srednje škole koju pohađaju*.

Prilikom istraživanja, korišćena je *deskriptivna metoda*. Tehnika koju smo koristili je *anketiranje*, a kao instrument korišćen je *upitnik*. Instrument je namenjen učenicima. Sastavljen je tako što su neka pitanja, relevantna za proučavanje digitalnog nasilja i ostalih rizičnih ponašanja na internetu, preuzeta iz upitnika koji su sastavili autori Kuzmanović i Popadić i objavili u publikaciji *Mladi u svetu interneta*.

U ovom radu, fokus će biti na poslednjem istraživačkom zadatku, to jest razmatranju polnih razlika među učenicima shodno njihovom mišljenju o oblicima rizičnog ponašanja na internetu i rezultatima koji su istraživanjem dobijeni.

Rezultati istraživanja

Jedan od zadataka našeg istraživanja odnosio se na uspostavljanje veze između varijabli pola i mišljenja učenika o rizičnim ponašanjima na internetu. U nastavku teksta, najpre ćemo tabelarno prikazati kako se učenici prema nezavisnoj varijabli (pol) rapoređuju, a onda kakav je odnos te varijable sa zavisnom varijablom (mišljenje učenika o oblicima rizičnog ponašanja na internetu).

Uzorkom našeg istraživanja obuhvaćeno je nešto više devojčica nego dečaka, što možemo da vidimo i iz Tabele 2 u nastavku teksta.

Tabela 2: Pol učenika

	Frekvencija	Procenti	Validni procenti	Kumulativni procenti
Muški	51	42,5	42,5	42,5
Ženski	69	57,5	57,5	57,5
Ukupno:	120	100,0	100,0	100,0

Od 40% učenika koji su zokružili da su jednom ili više puta posećivali sajtove pornografskog sadržaja, mnogo je više dečaka nego devojčica, što su mnoga istraživanja koja se bave ovom problematikom i pokazala. Ukupno trideset jedan dečak je označio da u određenom stepenu prati pornografske sadržaje. Najviše je onih koji su označili da često prate ovakve sadržaje, što je prikazano u Tabeli 3.

Tabela 3: Odnos varijabli pol i praćenje pornografskog sadržaja

		Praćenje pornografskog sadržaja				Ukupno:
		Nikada	1–2 puta	Ponekad posećuje	Često posećuje	
Pol	Muški	20	7	11	13	51
	Ženski	51	9	7	2	69
Ukupno:		71	16	18	15	120

Za razliku od dečaka, znatno je manje devojčica koje prate ovakve sadržaje. Takođe, stepen praćenja ovakvih sadržaja je drugačiji – kao što vidimo, najveći broj njih je posetilo sajtove ovog tipa jednom do dva puta.

Tabela 4: Odnos varijabli pol i seksting – primanje poruka/slika seksualnog sadržaja

		Seksting – primanje poruka/slika seksualnog sadržaja				Ukupno
		Nije se desilo nijednom	Desilo se jednom	Desilo se 2–3 puta	Dešavalo se više puta	
Pol	Muški	32	5	5	9	51
	Ženski	45	9	7	8	69
Ukupno:		77	14	12	17	120

Kada je u pitanju seksting, dva pitanja u upitniku su se odnosila na ovo ponašanje. Jedno je akcenat stavljalo na primanje slika ili poruka seksualnog sadržaja, a drugo na zahteve da se takvi sadržaji šalju (tabele 4 i 5).

Podaci za stavku seksting, koja podrazumeva slanje slika ili poruka seksualnog sadržaja, izgledaju ovako:

Tabela 5: Odnos varijabli pol i seksting – slanje poruka/slika seksualnog sadržaja

		Seksting – slanje poruka/slika seksualnog sadržaja				Ukupno:
		Nije se desilo nijednom	Desilo se jednom	Desilo se 2–3 puta	Dešavalo se više puta	
Pol	Muški	38	4	1	8	51
	Ženski	40	15	7	7	69
Ukupno:		78	19	8	15	120

Kao što možemo da vidimo iz predstavljenih rezultata, i u jednom i u drugom slučaju devojčice su izloženije ovakvom ponašanju na internetu. I ovde je, kao i u slučaju s pornografskim sadržajima, potvrđeno ono na šta su ukazale studije koje se bave proučavanjem sekstinga (Kowalskietal, 2008; Willard, 2006, prema Kuzmanović i Popadić, 2016).

Istraživanje je na našem uzorku pokazalo, i u slučaju stupanja u kontakt sa osobama koje se lažno predstavljaju, to jest koje lažu o svojim godinama, interesovanjima, namerama i slično u cilju podvođenja, da su devojčice izloženije ovakvom riziku na internetu (Tabela 6).

Tabela 6: Odnos varijabli pol i ponašanja koje podrazumeva gruming

		Gruming				Ukupno:
		Nije se desilo nijednom	Desilo se jednom	Desilo se 2–3 puta	Desilo se više puta	
Pol	Muški	40	6	1	4	51
	Ženski	49	10	8	2	69
Ukupno:		89	16	9	6	120

Slični podaci dobijeni su i u slučaju zloupotrebe ličnih podataka na internetu, što možemo videti iz Tabele 7.

Tabela 7: Odnos varijabli pol i ponašanja koje podrazumeva zloupotreba ličnih podataka učenika od strane neke druge osobe

		Gruming				Ukupno:
		Nije se desilo nijednom	Desilo se jednom	Desilo se 2–3 puta	Desilo se više puta	
Pol	Muški	46	5	0	51	46
	Ženski	59	6	4	69	59
Ukupno:		89	105	11	4	120

Iako je generalno manje učenika koji su doživeli ovakvo iskustvo na internetu, ipak je u odnosu na dečake više devojčica koje su tome bile izložene.

U slučaju diskriminacije učenika na internetu, situacija je nešto drugačija. Gotovo jednak broj dečaka (10) i devojčica (9) imalo je prilike da doživi ovakvo iskustvo, što možemo videti iz Tabele 8.

Tabela 8: Odnos varijabli pol i ponašanja diskriminisanje i izopštavanje učenika postavljanjem komentara ili postova

		Diskriminisanje i izopštavanje učenika postavljanjem komentara ili postova				Ukupno:
		Nije se desilo nijednom	Desilo se jednom	Desilo se 2–3 puta	Desilo se više puta	
Pol	Muški	41	3	5	2	51
	Ženski	60	8	0	1	69
Ukupno:		101	11	5	3	120

Na internetu, učenici mogu da budu izloženi riziku da, s jedne strane, budu žrtva nekog ponašanja, a, s druge strane, da oni nekog izlože riziku. Prethodno navedena pitanja imala su za cilj da ispituju koliko puta su se učenici našli u prilici da budu izloženi riziku da postanu žrtve. Međutim, upitnik je sadržao jedno pitanje koje je imalo za cilj da ispita da li su učenici na neki od navedenih načina izložili nekog drugog riziku da postane žrtva. Dobijeni rezultati predstavljeni su u Tabeli 9.

Tabela 9: Odnos varijabli pol i ponašanja da učenici uznemiravaju druge na neki od navedenih načina

		Nije se desilo nijednom	Desilo se jednom	Desilo se 2-3 puta	Ukupno:
Pol	Muški	43	4	4	51
	Ženski	67	1	1	69
Ukupno:		110	5	5	120

Kao što vidimo iz dobijenih podataka, mali broj ispitanih učenika (10) u onlajn kontekstu uznemiravao je druge osobe. Od onih koji su to činili, mnogo je više dečaka nego devojčica.

Poslednji oblik ponašanja koje se javlja na internetu, a obuhvaćen je ovim istraživanjem, jeste posećivanje sajtova na kojima je moguće zaraditi novac (kladionice, kazina, igrice koje zahtevaju kupovinu i slično). Rezultati su pokazali, kao i u drugim studijama, da je to aktivnost koja je karakterističnija za muški pol (Tabela 10).

Tabela 10: Odnos varijabli pol i posećivanje sajtova na kojima je moguće zaraditi novac

		Posećivanje sajtova na kojima je moguće zaraditi novac				Ukupno:
		Nisam nikada	Jesam, 1-2 puta	Ponekad to radim	Često to radim	
Pol	Muški	29	6	5	11	51
	Ženski	62	5	1	1	69
Ukupno:		91	11	6	12	120

Zaključak

Na osnovu dobijenih rezultata empirijskog istraživanja na našem uzorku, možemo da zaključimo da su devojčice izloženije ponašanjima koja imaju seksualnu konotaciju (kao što su seksting, gruming i tome slično), dok je za dečake karakterističnija izloženost ponašanjima poput onlajn kockanja, posećivanja pornografskih sajtova i drugo. Naše istraživanje je pokazalo da su momci i devojke u različitom stepenu izloženi rizicima na internetu.

Strana istraživanja pokazuju da takve razlike postoje ne samo u stepenu izloženosti već i u načinu na koji mladi vide određeno ponašanje. To jasno pokazuje kvalitativno istraživanje koje su sproveli švedski autori Löfgren-Martenson & Mansson, 2010.

Teorijska rasprava koju smo pokrenuli o rizicima na internetu i istraživanje koje smo sproveli otvorili su brojna pitanja. Da li su mladi svesni opasnosti koje vrebaju na internetu? Kako se i da li informišu o nekim novim oblicima koji se pojavljuju? Kako štite sebe i svoje lične podatke? Da li time što štite sebe na internetu, štite i druge? S nabranjem pitanja možemo ići u nedogled, s obzirom na činjenicu da ova tematika nije dovoljno istraživana. Mladi su svesni da na internetu postoje izvesni rizici kojima su izloženi. To su pokazali i rezultati našeg istraživanja. Ipak, postavlja se pitanje koliko zaista vode računa o svojoj bezbednosti na internetu. Čini se, na osnovu dobijenih podataka, da olako shvataju svoju bezbednost. Digitalni prostor i tehnologije jesu dali novu notu ljudskoj kreativnosti i delovanju, ali u kom trenutku su postali opasni za čoveka? To se desilo u onom trenutku kada je svrha upotrebe digitalne tehnologije prestala da bude samo dobrobit čovečanstva.

Literatura:

1. Bouillet, D. i S. Uzelac (2007). *Osnovi socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Kuzmanović, D. i sar. (2016). *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Pedagoško društvo Srbije.
3. Kuzmanović, D. i D. Popadić (2016). *Mladi u svetu interneta*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.
4. Löfgren-Martenson, L. and S-A. Mansson (2010). Lust, Love, and Life: A Qualitative Study of Swedish Adolescent's Perceptions and Experiences with Pornography. *Journal of Sex Research*, 47 (6), 568–579.
5. Mils, M. (2014). Globalisation and Family life; in: A. Abela and J. Walker (eds.): *Contemporary issues in Family life*, 249–259.
6. Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju.
7. Peterson, J. and J. Densley (2017). Cyber violence: What do we know and where do we go from here?. *Aggression and Violent Behaviour*, 2–8.
8. Runions, C. K. and M. Bak (2015). Online Moral Disengagement, Cyberbullying and Cyber-Aggression. *Cyberpsychology, Behaviour and Social Networking*, 18 (7), 400–405.
9. Coburn, I. P., D. A. Connolly and R. Roesh (2015). Cyberbullying: Is Federal Criminal Legislation the Solution?. *Revue canadienne de criminologie et de justice penale*, 38, 566–579.

* * *

RISKY BEHAVIOUR YOUNG PEOPLE ARE FACED WITH ON THE INTERNET: GENDER DIFFERENCES

Summary: *Although children and the young use IT and the Internet without difficulties, and they do it fast and the effects of their actions are stronger, the adults care about their safety more and more. Fast and unpredictable development of technologies and numerous platforms on the Internet they had access to had, most probably the greatest influence. The reason for this is insufficient work at developing critical approach to what the young are facing. Risks at the Internet are becoming more complex and the ways of protection are not following the development. The research we have done had the aim of studying the beliefs of students of the third grade of vocational schools about the forms of risky behaviour on the Internet. The sample included 120 students. In the paper, we are going to stress gender differences which exist among the students considering their thoughts about the risks on the Internet. Results of this and other, foreign research showed that there is the difference in the degree of exposure to certain risks on the Internet among students of male and female gender.*

Key words: *risky behaviour at the Internet, high school students, gender differences, digital technologies, digital violence.*

* * *

РИСКОВАННОЕ ПОВЕДЕНИЕ КОТОРОМУ ПОДВЕРГАЮТСЯ МОЛОДЫЕ ЛЮДИ В ИНТЕРНЕТЕ: ПОЛОВЫЕ РАЗЛИЧИЯ

Резюме: *Чем быстрее происходит овладение детьми и молодыми людьми технологиями и Интернетом и последствия их действия становятся все сильнее, тем забота о безопасности пользователей бывает все более выраженной. На это, судя по всему, повлияло быстрое и непредсказуемое развитие технологий и доступных многочисленных интернет-платформ. Причиной этого, между прочим, является неадекватная работа по разработке критического подхода к тому, что к молодежи приходит с помощью новых технологий. Риски в Интернете становятся все более многочисленными и сложными, причем не сопровождаемыми развитием соответствующих способов защиты. Проведенное нами исследование было направлено на изучение мнения учащихся третьего класса средних школ о формах рискованного поведения в Интернете. Выборка включала 120 учащихся. В настоящей статье, основное внимание уделено половым различиям, которые наблюдаются среди учащихся, с точки зрения их понимания риска в Интернете. Результаты нашего и других зарубежных исследований показали, что существует различие в степени воздействия определенных рисков в Интернете у девочек и мальчиков.*

Ключевые слова: *рискованное поведение в Интернете, учащиеся средних школ, половые различия, цифровые технологии, цифровое насилие.*

Datum kada je uredništvo primilo članak: 23. 9. 2017.

Datum kada je uredništvo konačno prihvatilo članak za objavljivanje: 19. 1. 2018.